

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณค่าแห่งวิถีชีวิต วัฒนธรรม เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน*

นันทวัช นุนารต¹

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ในด้านคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม กระบวนการเรียนรู้และแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาสังเคราะห์เพื่อสรุปเป็นองค์ความรู้ พบว่า ในด้านของคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมและกระบวนการเรียนรู้นั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็น ความรู้ที่เป็นองค์รวม โดยการรวบรวมความรู้ต่าง ๆ ให้มาสัมพันธ์กันจนเกิดมิติรอบด้าน สะท้อนความคิด ความเชื่อ ความใฝ่ฝัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว คนในชุมชนท้องถิ่นและจารีตประเพณีต่าง ๆ ซึ่งเป็นรากฐานการดำรงชีวิตของคนในสังคมนั้น เป็นสรรพวิชาความรู้ทั้งหมดที่ชุมชนท้องถิ่นใช้แก้ปัญหา หรือบรรเทาชีวิต ในการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤตและดำรงความเป็นชาติ หรือชุมชนไว้ได้ ส่วนแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืนนั้น หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาควรจัดหลักสูตรที่มีเนื้อหา 3 ลักษณะเป็นองค์ประกอบ ได้แก่ วิชาที่เป็นสากล (Universal Content) เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิชาที่เป็นความรู้เกี่ยวกับชาติของตนเอง (National Content) เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับท้องถิ่น (Local Content) โดยมีแนวทางการ นำภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษาตลอดชีวิต คือ 1) ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษาในระบบ ควรกำหนดให้โรงเรียน มีหลักสูตรการเรียนการสอน ตำรา หนังสือประกอบ เกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย 2) ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษานอกระบบ ควรมีการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้ เกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาไทยแก่นักศึกษาและประชาชนทั่วไป และ 3) ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษาตามอัธยาศัย ควรส่งเสริมให้มีแหล่งการเรียนรู้ หรือศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญา ไทยของผู้ทรงซึ่งองค์ความรู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน/ช่างฝีมือ ฯลฯ ในท้องถิ่นรวมทั้งให้การสนับสนุนในด้าน วัสดุ เครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา, วิถีชีวิต วัฒนธรรม, การศึกษา

* บทความวิชาการ สาขาเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์

¹ อาจารย์, ภาควิชาเทคนิคการศึกษา สาขาเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์,

E-mail: nuntawatnuntart.n@gmail.com

Local Wisdom as the Value of Life and Culture for Sustainable Education*

Nuntawat Nunart¹

Abstract

This article was to present the data of local knowledge in the value and the importance of cultural learning process and to find ways of bringing local knowledge for developing sustainable education. From the research papers, textbooks and related research it was found that in terms of value, importance, culture and learning process, local wisdom is knowledge that is holistic and to gather the knowledge for relationship in the depth side. This is to echo the thoughts, beliefs, aspirations, relationships between family members, the local community, and various customs. Other than this, local wisdom is the foundation of life of people in all societies. A complete knowledge of all the local communities have solved problems to sustain their lives. As a result, the community and the nation could overcome the crisis and maintain a nation or as the community to continue. In the traditional approach were to develop of a sustainable education, the relevant departments of education should have three characteristics. The course contains subjects that are universal in contents such as math, science; the knowledge of their nation such as history, geography and culture with local content. The guidelines for wisdom to lifelong education includes 1) Thai wisdom in formal education system: should make the curriculum, instruction, texts and accompanying book about wisdom in Thailand. 2) The wisdom in Thailand with non-formal education: should promote and disseminate knowledge about the wisdom to the students and the general public. 3) The wisdom in Thailand with informal education: should encourage learning resources or learning center of Thai wisdom or knowledge of scholars artist /craftsman, etc. as well as providing local support in materials, tools and accessories.

Keywords: Local Wisdom, Life, Culture, Education

---

* The Article from Technology and Innovation in Education, Faculty of Education, Nakhon Sawan Rajabhat University

¹ Lecturer, Department of Technical Education Technology and Innovation in Education Program, Faculty of Education, Nakhon Sawan Rajabhat University, E-mail: nuntawatnunart.nn@gmail.com

บทนำ

ในปัจจุบัน กระแสโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยมมีอำนาจและสร้างความเบี่ยงเบนในการพัฒนาประเทศให้ไปไปตามกระแสจากประเทศที่พัฒนาแล้วไม่ว่าจะเป็นประเทศจากฝั่งตะวันตกหรือประเทศในกลุ่มเอเชียตะวันออก ภูมิภาคอาเซียนไทยซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของการเป็นเอกลักษณ์ของไทย การสร้างสรรค์ของคน ที่ร่วมกันเป็นวัฒนธรรมไทยถูกละเลยและแทนที่ด้วยเทคโนโลยีจากภายนอก แม้ว่าในขณะนี้รัฐบาลมีความพยายามจะนำทุนทางวัฒนธรรม ก็คือ ภูมิภาคอาเซียนไทย มาใช้ประโยชน์เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจและส่งเสริมการอนุรักษ์ สืบสานนั้น ความเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งรวมถึงองค์ความรู้ ทักษะ การปฏิบัติ การเป็นสัญลักษณ์ คุณค่าและความภาคภูมิใจไม่ได้มีการนำมาถ่ายทอด อนุรักษ์ สืบสานไปพร้อมกัน จึงทำให้เกิดการนำภูมิภาคอาเซียนมาใช้อย่างขาดความรู้สึกและจิตวิญญาณที่บรรพบุรุษได้คิดค้นสร้างสรรค์และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและของชาติ มาสู่รุ่นลูกหลานในปัจจุบัน (สุทธิวงศ์ พงษ์ไพฑูริย์, 2555, น. 2)

แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมานั้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หรือการพัฒนากระแสหลักในแบบทุนนิยมจะ “ถูกเลือก” ว่าเป็นหนทางการพัฒนาที่ดีที่สุด จนสามารถครองความคิดจิตใจของคนส่วนใหญ่ได้อย่างเหนียวแน่น จนมีผลทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมายในสังคมชนบทของไทย เป็นต้นเหตุให้มีผู้คนจำนวนมากในหลายประเทศออกมาเคลื่อนไหวประท้วง และต่อต้านแนวทางการพัฒนากระแสหลัก เนื่องจากแนวทางการพัฒนาดังกล่าว สร้างผลกระทบมากมายต่อชุมชนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ปัญหาความยากจน ความแตกต่างระหว่างรายได้ของคนจนและคนรวย ความแตกต่างระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบท รวมทั้งปัญหาที่เกิดจากวิกฤตเศรษฐกิจ ล้วนเป็นผลพวงมาจากทิศทางการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากชาวบ้านขาดการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ จัดสรรทรัพยากร โดยการแบ่งปันอำนาจแก่ชาวบ้าน จึงจะเกิดการพัฒนายั่งยืน อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งการปะทะกันระหว่างการพัฒนากระแสหลักของโลกกับกระแสรอง หรือแนวทางการพัฒนาของท้องถิ่น ซึ่งหลายฝ่ายไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ หรือกระแสสังคมได้ตระหนักและหันมาให้ความสนใจกับการพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative Development) หรือการพัฒนากระแสรองมากขึ้น (Goldma, A.I., 1999, p. 46) โดยให้ความสนใจกับภูมิภาคอาเซียนท้องถิ่น หรือทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมชนบท ดังนั้นประเด็นของการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญกับภูมิภาคอาเซียนท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น จึงถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงมากที่สุดในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นจากภาครัฐภาคเอกชนและภาคประชาสังคม นำมาเพื่อใช้ในการจัดการแก้ไขกับปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น อย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคม และฐานทรัพยากรของชุมชนด้วย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550, น.40)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นความรู้ที่เป็นองค์รวม ซึ่งรวบรวมความรู้ต่าง ๆ ให้มาสัมพันธ์กันจนเกิดมิติรอบด้าน สะท้อนความคิด ความเชื่อ ความใฝ่ฝัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว คนในชุมชนท้องถิ่นและจารีตประเพณีต่าง ๆ ซึ่งเป็นรากฐานการดำรงชีวิตของคนในสังคมนั้น เป็นสรรพวิชาความรู้ทั้งหมดที่ชุมชนท้องถิ่นใช้แก้ปัญหาหรือจรรโลงชีวิต ซึ่งเป็นประโยชน์ในการเลี้ยงชีพหรือประโยชน์ด้านอื่น ๆ ในการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและปัจเจกชน ซึ่งความสำคัญดังกล่าวได้รับความสนใจจากองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชนและองค์กรชุมชนท้องถิ่น หรือองค์กรชาวบ้าน เพื่อให้คนไทยได้หันมาทำความเข้าใจภูมิหลังและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น หากจะทวนกระแสความเจริญหันกลับไปหลงใหลได้ปลื้มกับชีวิตในอดีตก็หาไม่ แต่เป็นปฏิกิริยาเชิงสร้างสรรค์ เพื่อให้คนไทย สังคมไทย ดำรงอยู่และก้าวหน้าต่อไปอย่างมีคุณภาพให้ทันโลก (Orburn, F. William, 1963, p. 81) ขณะเดียวกันก็เป็นตัวของตัวเองอย่างมีศักดิ์ศรี มีความเชื่อมั่นและความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของเราเอง ในการพัฒนาคนหรือให้การศึกษาแก่คนเพื่อก้าวไปในอนาคต ไม่เพียงแต่เราจะต้องรอบรู้วิทยาการใหม่ ๆ เท่านั้น เราจำเป็นต้องรู้จักตนเอง เข้าใจภูมิปัญญาของเราเอง มีฐานรากพื้นเพทางวัฒนธรรม อันได้สั่งสมสืบสานกันมาช้านาน และบัดนี้ก็ยังอองเงยไม่รู้จบ เพื่อให้สามารถปรับเปลี่ยนและพัฒนาอย่างมีศักดิ์ศรีบนแนวทางผสมผสาน “ของดี” ที่เรามีอยู่เป็นทุน กับ “ของใหม่” ที่เราเลือกแล้วว่าเหมาะแก่เรา (สุวัฒน์ วัฒนวงศ์, 2551, น.51)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น บทความนี้จึงมุ่งนำเสนอข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม กระบวนการเรียนรู้ และแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืนต่อไป

จากการสังเคราะห์เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนขอนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นใน 3 ประเด็น ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น : รากฐานแห่งความรู้และกระบวนการเรียนรู้
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น : คุณค่าแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น : เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน

ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : รากฐานแห่งความรู้และกระบวนการเรียนรู้

หากเราจะกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีคุณค่าและความสำคัญไม่เพียงแต่สำหรับผู้คนหรือท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังมีประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการพัฒนาประเทศโดยรวมให้สามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืนและมั่นคง ทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤตและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนไว้ได้เพราะเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่ดำรงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะ

แวดล้อม ได้อย่างกลมกลืนและสมดุล เป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่ผสมผสานองค์ความรู้สากลบนพื้นฐานภูมิปัญญา คั้งเดิมเพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาร่วมสมัยที่ใช้ประโยชน์ได้กว้างขึ้น นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนาน จนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชน โดยผ่านกระบวนการคัดเกลาของกลุ่มคนที่ประพฤติปฏิบัติอย่างมองเห็นแนวทางที่ดีและอย่างมีความเชื่อสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีคุณค่ายิ่ง ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ พฤติกรรม สังคม องค์กร วัฒนธรรม ชุมชนท้องถิ่น เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิต และวิถีชีวิตของชาวบ้านซึ่งมีลักษณะเป็นพลวัต มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์เมื่อสภาพทางสังคม สิ่งแวดล้อมและวิถีแห่งการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาเพื่อปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่น จึงเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง

สำหรับกระบวนการเรียนรู้การสร้างสรรค้ที่ถูกถ่ายทอดกันมาจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่า นั้น มีรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย วิธีการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก เป็นวิธีการที่มนุษย์ในสมัยบรรพกาลใช้เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดในการหาอาหารต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ก็ต้องสั่งสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดให้กับลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตนนาน ๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติหรือห้ามปฏิบัติกลายเป็นจารีต ธรรมเนียมหรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ ไป การเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง เป็นวิธีการหนึ่งที่มนุษย์ใช้เรียนรู้ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย เช่น หนาวเหน็บเรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อการกสิกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำระหว่างเขา แล้วค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน การเรียนรู้ด้วยวิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นการต่อยอดจากการเรียนรู้จากการกระทำจริงซึ่งมีการพัฒนาต่อจนเป็นการส่งต่อแต่คน (Transmission) รุ่นหลัง ด้วยการสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิตและการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (Literacy tradition) ซึ่งโดยทั่วไป การถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาคจะนิยมสองวิธีแรก คือ สาธิตวิธีการ และสอนเป็นวาจา (Blier, Helen Marie, 2002, p. 292)

นอกจากนี้ยังมีวิธีการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไปในตัวเป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติและความคาดหวัง โดยไม่จำเป็นต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของ

พิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพิธีกรรมที่พึงประสงค์ การเรียนรู้โดยศาสนา เป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะความประพฤติ สติปัญญาและอุดมการณ์ชีวิต ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนต่อยุ่กับปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้มีกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า หรืออาจใช้วิธีการการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ชัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย (Yough, Lee, 1996, p. 65) กระบวนการการผลัดซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural reproduction) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย โดยในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลัดซ้ำทางวัฒนธรรม ให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทได้ระดับหนึ่ง (Goff, Matthew James, 2002, p. 228) และวิธีการที่ใช้กันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ยังได้รับความนิยมอยู่ คือ ครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำตามแบบอย่างที่เราสังเกตเห็นอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นรากฐานแห่งความรู้ในหลายสาขา ช่วยทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤตมาตลอดตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน และใช้กระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ไม่สลับซับซ้อนมากนัก จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง ตามความเชื่อและวิถีชีวิตของคนกลุ่มนั้น เป็นการแสดงออกถึงวัฒนธรรมอันดีงามที่ควรสืบทอด สืบต่อแต่คนรุ่นหลังสืบไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : คุณค่าแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

ภูมิปัญญา (wisdom) เป็นความรู้ ความสามารถและทักษะแห่งการดำรงชีวิตจากประสบการณ์ที่มนุษย์เข้าใจจริงและผ่านกระบวนการของความคิดสร้างสรรค์หรือการใช้แก้ปัญหาให้เกิดผลสำเร็จมาแล้ว ภูมิปัญญาเป็นนามธรรมคือไม่มีตัวตนที่จะสามารถจับต้องได้ เป็นความสำนึก ความคิดความจำ เป็นสิ่งที่อยู่ในตัวเราหรือในทุกคนที่อยู่รอบตัวเรา ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตและคุณค่าแห่งวัฒนธรรม (กฤษณา วงษาสันต์, 2552, น.5) ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถจำแนกได้หลายสาขาวิชาชีพตามความเชี่ยวชาญและองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ภูมิปัญญาในสาขาเกษตรกรรม ก็ย่อมมีความรู้ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม สามารถพึ่งตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นด้านการทำการเกษตรแบบ

ผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิตและการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคมมีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นดีหรือไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด รูปธรรมพึงแสดงออกคือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ตา ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น หากมีความเชื่อชาวนาและองค์ความรู้เกี่ยวกับการรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม ก็จะถือว่าเป็นภูมิปัญญาในด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและการรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำการทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการตั้งสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความเชื่อมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมโดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน ด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

จากที่กล่าวมาจะพบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากสติปัญญาของชาวบ้าน เป็นศักยภาพหรือความสามารถในการแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวบ้านให้สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของชุมชนท้องถิ่น (Krapf, Eric, 2002, p.24-28) ซึ่งถือว่าเป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้าน ที่คิดค้น สังสม สืบทอด ปรับปรุง พัฒนา เป็นศักยภาพหรือความสามารถในเชิงสร้างสรรค์ ทำให้ความรู้ของงามไม่หยุดนิ่ง เป็นการสร้างความรู้ใหม่ สร้างปัญญาตอบสนองความจำเป็น ความต้องการของชุมชนท้องถิ่น ตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ โดยรวมทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน

1. ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษาในระบบ

หน่วยงานภาครัฐควรจะกำหนดให้โรงเรียนมีหลักสูตร การเรียนการสอน ตำรา หนังสือประกอบเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมถึงให้มีการปลูกจิตสำนึกให้นักเรียนเห็นความสำคัญและคุณค่าของภูมิปัญญาไทย โดยมีผู้ทรงซึ่งองค์ความรู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน/ช่างฝีมือ ฯลฯ เป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่นักเรียน (ดวงฤทัย อรรคแสง, 2552, น.18)

2. ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษานอกระบบ

หน่วยงาน สถาบัน หรือองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนเกี่ยวกับการศึกษานอกโรงเรียนควรจะประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้ เกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาไทยแก่นักศึกษาและประชาชนทั่วไป และจัดให้มีหลักสูตร กิจกรรมเสริมหลักสูตรเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย นิทรรศการ และกิจกรรมเพื่อปลูกฝังเจตคติที่ดีและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาไทย โดยมีผู้ทรงซึ่งองค์ความรู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน/ช่างฝีมือ ฯลฯ เป็นแหล่งเรียนรู้ ร่วมจัดทำหลักสูตร และเป็นวิทยากร รวมทั้งให้มีการจัดทำหนังสือ เอกสาร สื่อต่างๆ เกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยในท้องถิ่นเพื่อประกอบการเรียนการสอนหรือเอกสารเผยแพร่ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551, น.25)

3. ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษาตามอัธยาศัย

ชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐท้องถิ่น ควรส่งเสริมให้มีแหล่งการเรียนรู้ หรือศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยของผู้ทรงซึ่งองค์ความรู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน/ช่างฝีมือ ฯลฯ ในท้องถิ่น รวมทั้งให้การสนับสนุนในด้านวัสดุ เครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ จัดทำหนังสือ เอกสาร สื่อต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบกิจกรรมเพื่อการเผยแพร่ความรู้ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการสำรวจภูมิปัญญาไทยในแต่ละท้องถิ่น และจัดทำทำเนียบหรือบัญชีภูมิปัญญาไทย และประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับรู้ถึงภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ประชาชนจะได้รับประโยชน์อะไรบ้างจากภูมิปัญญาไทย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551, น.25)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นรากเหง้าที่บ่งบอกถึงความเป็นมาของท้องถิ่นหรือสังคมนั้น มีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญในการส่งเสริมหรือพัฒนาภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นให้ดำรงอยู่และเกิดความภาคภูมิใจในผลผลิตของบรรพบุรุษ ซึ่งในการพัฒนาคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การศึกษาที่ยั่งยืน หน่วยงานทุกภาคส่วนได้ให้ความสำคัญ โดยกำหนดเป็นนโยบายการศึกษาในระดับชาติ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กล่าวถึงการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษาอยู่หลายมาตรา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, น.35-50) ได้แก่ มาตรา 7, มาตรา 23, มาตรา 27 และมาตรา 57 ซึ่งมาตราเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าภูมิปัญญาเป็นรากฐานและเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนาคนและการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยสามารถกำหนดนโยบายและแนวทางการนำภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษาตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งทุกภาคส่วนควรตระหนักและให้ความสำคัญในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้ยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง

บทสรุป

ภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิ่งที่มีลักษณะของการสะสม เรียนรู้ สืบสาน สืบทอด และต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันจากบรรพบุรุษสู่ชนรุ่นหลังกันมาอย่างยาวนานและมีความสัมพันธ์กันและสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้และการพัฒนาประเทศจะไม่คำนึงถึงความรู้ ทักษะ วิถีชีวิตของชุมชนเป็นไม่ได้ การนำภูมิปัญญาไทยสู่การศึกษาตลอดชีวิตจะส่งผลให้คนใช้ชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข ช่วยสร้างสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งช่วยให้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงจากผลกระทบที่เกิดจากสังคมภายนอกตลอดทั้งช่วยส่งเสริมการพัฒนาอาชีพของประชาชนให้มีรายได้เลี้ยงครอบครัว ซึ่งชุมชนเข้มแข็งได้ด้วยภูมิปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนและกฎหมายการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยการจัดกระบวนการการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาและรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อบูรณาการให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์พัฒนาระหว่างชุมชน อันแสดงถึงความยั่งยืนในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและสร้างความมั่นคงให้กับสังคมและประเทศชาติต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณา วงษาสันต์. (2552). *วิถีไทย*. กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น.
- ดวงฤทัย อรรถแสง. (2552). *กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2542). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542*. กรุงเทพฯ: บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550). *ภูมิปัญญาไทยกับการส่งเสริมการเรียนรู้และการสร้างอาชีพ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุม สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- _____. (2551) *นโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดีการพิมพ์
- ศุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2555). *บทบาทของสถานศึกษากับภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น.
- สุวรรณ วัฒนวงศ์. (2551). *การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาสังคมไทย รวมบทความแนวคิดทางอาชีวศึกษาและการศึกษาผู้ใหญ่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Blier, Helen Marie. (2002). *Like Mining for Precious Stones the Wisdom and Work of Exemplary Teachers*. Dissertation Abstracts International.
- Goff, Matthew James. (2002). *The Worldly and Heavenly Wisdom of 4 Q Instruction*. Dissertation Abstracts International.
- Goldma, A.I. (1999). *Knowledge in a Social world*. Oxford: Clarendon Press.
- Krapf, Eric. (2002). *Unconventional Wisdom about Local Competition*, Dissertation Abstracts International.
- Orburn, F. William. (1963). *Social Change*. New York: Mcgraw Hill Book.
- Yough, Lee. (1996). *Toward a New concept of Local Curriculum*. Korea: Free Press.

*****